

Economische plannen en de werking van het marktmechanisme

PROF. DR. D. B. J. SCHOUTEN*

De controverse tussen aanhangers van de evenwichtsanalyse en die van de onevenwichtigheidsanalyse leidt tot verschillende aanbevelingen inzake de te volgen economische politiek. Waar de evenwichtsdenkens vertrouwen op de evenwichtsherstellende werking van het marktmechanisme, stellen de aanhangers van de onevenwichtigheidstheorie hun vertrouwen in de overheid. De auteur constateert in dit artikel dat deze tegenstelling overbrugbaar is. Hij ontwerpt een eigen „synthesemodel” waarin er niet uitsluitend sprake is van één goederensector, waar al of geen volledige prijsconcurrentie heerst, maar waarin twee sectoren worden onderscheiden. In de ene sector worden kapitaalintensieve goederen geproduceerd en wordt geconcurrereerd met, of geëxporteerd naar het buitenland. De andere sector is de dienstensector, die niet in het internationale verkeer participeert. De consequentie hiervan voor de economische politiek is dat een twee-sporenbeleid moet worden gevolgd: enerzijds forse loonmatiging om de afstoot van oude jaargangen produktiemiddelen en de daarbij behorende werkgelegenheid in de industriële sector te verminderen, anderzijds algemene reductie van werknemerspremies en loonbelasting om afbraak van werkgelegenheid in de dienstensector tegen te gaan. Modelsimulaties met het synthesemodel ondersteunen de wenselijkheid van invoering van eerder door de auteur gedane aanbevelingen (het z.g. plan-Schouten). Ten aanzien van de Miljoenennota en de Macro Economische Verkenning 1984 constateert de auteur dat diverse vragen die door bovenstaande analyse worden opgeroepen, onbeantwoord blijven. De effectiviteit van het regeringsbeleid schiet daardoor op een aantal punten te kort.

1. Inleiding

Er wordt in de economische literatuur een onderscheid gemaakt tussen de evenwichts- en de onevenwichtigheidsanalyse. Men kan ook zeggen dat er een verschil in denken is tussen de meer klassiek en de meer keynesiaans georiënteerde denkers. Uiteindelijk komt het verschil in aanpak van deze twee stromingen neer op een verschillende appreciatie van de werking van het marktmechanisme. Wanneer wij onder dit laatste begrip verstaan de mate waarin ex ante vraag- dan wel aanbodoverschotten op de te onderscheiden markten leiden tot prijs- respectievelijk hoeveelhedaanpassingen, dan is het duidelijk dat de klassieke denkers veel geloof hechten aan de prijsflexibiliteit als middel om de ex ante onevenwichtigheden op korte termijn weg te werken. Daarentegen veronderstellen de keynesiaanse denkers een zodanige prijsstarheid dat slechts hoeveelhedaanpassingen mogelijk moeten worden geacht als gevolg van onevenwichtigheden, zowel op de goederen- als op de arbeidsmarkt. Het spreekt dat in dit laatste geval het marktmechanisme in de klassieke zin niet voldoende werkt. De prijsveranderingen ruimen de markt niet. De hoeveelhedaanpassingen kunnen echter nooit zorg dragen voor een tendentie naar een macro-economisch evenwicht op alle markten nadat eenmaal door exogene schokken het eventueel bestaande (in elk geval bestaanbaar geachte) evenwicht is doorbroken.

De consequenties van de diverse vooronderstellingen zijn fundamenteel verschillend. De klassieke denkers zien geen taak voor de overheid om het macro-economische evenwicht via planning te bereiken. Zij kan hoogstens het marktconforme prijsgedrag van partijen bevorderen. Daarentegen zijn de aanhangers van het keynesiaanse denken logischerwijze voor een macro-economische (globale) coördinatie van het gedrag der onderscheiden marktpartijen via een centrale planning door de overheid.

2. Géén versus imperfecte en perfecte prijsconcurrentie

Als wij ons concentreren op twee markten, namelijk de arbeidsmarkt en de markt voor goederen en diensten, dan kan men stellen dat volgens de klassieke de arbeidsmarkt zal en moet worden geruimd door een reële loonmutatie, te bereiken via relatief grote nominale loonsveranderingen, en dat op de goederenmarkt het evenwicht tussen vraag en aanbod zal en moet worden gerealiseerd door een nominale prijsmutatie gegeven de lonen. Dit wil dus zeggen dat bij aanbodoverschotten op de arbeidsmarkt (dus in geval van werkloosheid) het reële loon zolang zal dalen totdat daar een evenwicht tussen vraag en aanbod tot stand is gekomen. Evenzo zullen bij een aanbodoverschot op de goederenmarkt (dus in geval van onderbezetting van rendabele produktiecapaciteit) de prijzen dalen totdat ook daar een evenwicht tussen afzet en rendabele capaciteit is bereikt.

We spreken van *perfecte* loon- respectievelijk prijsconcurrentie, indien de elasticiteiten tussen de reële loon- respectievelijk prijsmutatie enerzijds en het aanbodoverschot op de desbetreffende markt anderzijds oneindig groot zijn. Hun waarden liggen tussen nul en oneindig bij *imperfecte* concurrentie. Dynamisch gezien betekent laatstgenoemde vooronderstelling dat er een *tendentie* tot evenwicht bestaat, welk evenwicht op den duur ook zal worden gerealiseerd voor zover het model stabiel is. Geen tendentie tot een uiteindelijk evenwicht bestaat wanneer bedoelde coëfficiënten nul zijn, wanneer m.a.w. het marktconforme prijs- of loongedrag volkomen ontbreekt.

Bij een imperfecte concurrentie op een van de beide markten is

*De auteur is hoogleraar algemene economie aan de Katholieke Hogeschool Tilburg.

een conjunctuurbeweging — al is deze meestal gedempt — niet te vermijden, nadat exogene schokken de economie uit haar evenwicht hebben getild. Een *tendentie* tot evenwicht betekent immers voortdurende onevenwichtigheden gedurende de conjunctuurencyclus. Onder deze omstandigheden wordt wel een conjunctuurstabilisatiepolitiek van overheidswege bepleit, hoewel het de vraag is of de overheid sneller dan het bedrijfsleven de juiste loon- en prijsstructuur en het juiste loon- en prijspeil kan vaststellen.

Ten slotte moet worden opgemerkt dat er zelfs geen tendentie tot stabiliteit valt te bespeuren indien op één van de beide onderscheiden markten zelfs de beperkte (imperfecte) prijsconcurrentie ontbreekt. Een welbewuste, centrale overheidsplanning van het macro-economische gebeuren ligt dan voor de hand.

Persoonlijk kies ik het liefst voor een analysemodel waarbij enerzijds van een perfecte concurrentie op de goederenmarkt, en anderzijds van een imperfecte concurrentie op de arbeidsmarkt wordt uitgegaan en wel om de volgende redenen. Het zou al te irrationeel zijn om te denken dat industriële ondernemers hun bestaande rendabele productiecapaciteit niet onmiddellijk en volledig zouden benutten via een *voldoende* prijsverlaging van hun produkten. Zodoende behalen zij namelijk in het algemeen meer winst dan zij zouden maken bij een *onvoldoende* prijsverlaging. (Het prijsgedrag van arbeidsintensieve ondernemingen is uiteraard anders dan het zojuist bedoelde prijsgedrag van kapitaalintensieve ondernemingen, die worden gemotiveerd door een streven naar maximale winst. Hierop wordt *nog teruggekomen*.) Op de arbeidsmarkt heerst echter niet een zodanige institutionele structuur dat de werkloze arbeider in staat wordt gesteld via loononderbieding zijn productiepotentieel ingeschakeld te krijgen, laat staan dat hij zijn nut zou maximaliseren. Het Phillipsmechanisme op de arbeidsmarkt werkt daarom niet perfect en soms zelfs helemaal niet. Wij zouden bij een perfecte concurrentie op de arbeidsmarkt de huidige grote hoogte van de onvrijwillige werkloosheid niet kunnen verklaren. In geval van de hypothese van de imperfecte concurrentie kan dit waargenomen verschijnsel wel worden verklaard als het gevolg van een te hoog reëel loonpeil, in het verleden gerealiseerd. Op den duur en des te sneller verdwijnt deze werkloosheid voor zover en naarmate de sociale partners bereid zijn een politiek van loonmatiging te voeren zolang de werkloosheid nog bestaat, m.a.w. voor zover en naarmate zij meer marktconform handelen bij hun loonbepaling. Enig wantrouwen ter zake zal men echter mogen koesteren gezien de omvang en de duur van de huidige werkloosheid in bijna alle westerse landen. Een suggestie voor een door de overheid geleide loonpolitiek betekent onder deze omstandigheden niet meer, maar ook niet minder, dan een poging van overheidswege om de elasticiteit van de reële loonmutatie t.o.v. het aanbodoverschot op de arbeidsmarkt te vergroten.

3. Een synthese van het macro-economische denken

Behalve het postulaat van de imperfecte prijsconcurrentie op de goederenmarkt, waardoor de onevenwichtigheden in de macro-economie langer duren dan bij een perfecte prijsconcurrentie, is er nog een andere synthese mogelijk tussen het keynesiaanse en het klassieke denken. Daarover zal zo dadelijk iets meer worden gezegd. Wel zij de nadruk erop gelegd dat het macromodel, waarbij uitgegaan wordt van een imperfecte prijsconcurrentie op de goederenmarkt, door ons wordt genoemd het synthesesmodel in tegenstelling tot het aanbodmodel, waarbij ten gevolge van de perfecte prijsconcurrentie op de goederenmarkt een overcapaciteit van rendabele produktiemogelijkheden, m.a.w. een onderbezetting van rendabele productiecapaciteit, ondenkbaar wordt geacht. De werking van het aanbodmodel komt daarmee in strijd met alles wat Keynes en zijn epigonen ons hebben voorgehouden. Gezien de geringe grootte van sommige concurrentie-elasticiteiten is het evenwel niet geheel onrealistisch te concluderen dat hier en daar de prijsconcurrentie wordt uitgeschakeld. Zij levert immers onder omstandigheden van lage prijs-afzetelasticiteiten niet meer, doch minder winst op. In dat geval kan een rendabele overcapaciteit blijven bestaan zonder dat de ondernemers de prijzen voldoende verlagen.

Voorts — en daarmee komen we tot een tweede synthesesmogelijkheid — zijn er talloze ondernemingen in de marktsector waarbij het begrip rendabele productiecapaciteit in het geheel niet kan worden gedefinieerd. Het is daarom dienstig in de markteconomie een onderscheid te maken tussen kapitaalintensieve bedrijven (zoals in

de industrie het geval is), waarbij een jaargangen-productiefunctie van toepassing is, en die bedrijven waarbij een meer eenvoudige produktiefunctie moet worden gehanteerd omdat zij zo arbeidsintensief zijn. Voor vele diensten, die niet aan het internationale verkeer deelnemen, is dit laatste het geval. Daarbij wordt het produktievolume niet bepaald door de rendabele aanbodmogelijkheden, doch uitsluitend door de effectieve vraag.

In een dergelijke, uit twee sectoren bestaande, markteconomie zijn de samenhangen inderdaad anders dan in een uit één geaggregeerde marktsector bestaande macro-economie. Niet alleen de rendabele productiecapaciteit van de industrie, maar ook de totale effectieve vraag bepaalt in deze gedesaggregeerde economie wat er feitelijk wordt geproduceerd.

Zo denkend komt men logischerwijze tot de conclusie dat kennelijk ten minste een twee-sporenbeleid noodzakelijk is om de economie uit het slop te trekken. Niet alleen is een forse loonkostenmatiging een absoluut vereiste om de rendabele productiecapaciteiten in de ene sector te vergroten, tegelijkertijd dient men zijn ogen niet te sluiten voor de afhankelijkheid van de productie van de andere sector van de totale (binnenlandse) vraag. Een algemene primaire loonsverlaging dient derhalve gepaard te gaan met een algemene werknemerspremie- of loonbelastingreductie. Niet alles van de vermindering van de binnenlandse afzet bij een algemene koopkrachtdaling kan immers worden geëxporteerd. Met name de afzetvermindering van de „non tradables” m.a.w. van de binnenlandse diensten, kan niet worden gecompenseerd door de exportvergroting van industriële goederen als geen lastenverlichting wordt gecombineerd met primaire loonsverlaging. Men kan bedoelde verspilling van het productiepotentieel van binnenlandse diensten (de „non tradables”) beschouwen als een toeneming van de onderbezettingsgraad in macro-economische zin. De werking van de markteconomie met twee sectoren lijkt dan veel op die van het eenvoudige synthesesmodel. Ook hier kan de prijsconcurrentie niet op korte termijn voor een volledige bezetting van de nationale productiecapaciteit zorgen. Een goede bestedingspolitiek is naast een goede loonpolitiek dan noodzakelijk voor het in gang zetten van een herstelproces.

4. Nieuwe inzichten bij een gedesaggregeerde macro-economie

De aandacht zij er op gevestigd dat een twee-sectorenmodel van „tradables” versus „non tradables” nog meer zaken kan verklaren dan mogelijk is met behulp van een geaggregeerd één-sectormodel. Een bekend voorbeeld is het deïndustrialisatieproces dat kan worden uitgelokt door een grotere productie van aardgas. Wanneer het hierdoor gegenereerde inkomen volledig wordt besteed — en waarom zou dit niet het geval zijn? — kan de ruilvoet van de industriële goederen t.o.v. de „diensten” verbeteren. Een economie die meer aardgas produceert, behoeft minder energie te importeren. Volledige besteding van het nationale inkomen impliceert dan minder export van goederen of meer import van goederen. De nationale exportindustrie of de nationale importvervangende industrie krijgt hierdoor een relatieve klap vergeleken met de dienstensector die buiten het internationale verkeer staat. De ruilvoetverbetering van de goederensector heeft tot gevolg dat ook de nationale bestedingen op den duur meer diensten en minder goederen zullen bevatten. Vandaar dat men kan spreken van een deïndustrialisatie als gevolg van meer productie van aardgas!

De macro-economie van de kringloop is een fundamenteel andere wetenschap dan de meer partiële, minder algemene, micro-economie en leidt daardoor tot nieuwe inzichten die veelal vanuit een micro-economische optiek als paradoxaal worden ervaren. Dit wil echter nog niet zeggen dat er niet ook nog zoiets bestaat als een meer-sectoreneconomie die veel dieper graaft dan de tot één marktsector samengevatte, eenvoudige macro-economie. Heel dikwijls komt de meer verfijnde, gedesaggregeerde macro-economie tot conclusies die de simpele macro-econoom niet als zodanig kan begrijpen.

Vandaar dat ik ook bezwaar moet maken bij de volgende uitspraak van S. K. Kuipers naar aanleiding van een bespreking van mijn meer-sectorenmodel: „Door volstrekte afhankelijkheid van de ontwikkeling in de dienstensector van die in de goederensector bij gegeven reële (goederen-)loonvoet (...) leidt de analyse echter niet tot kwalitatief andere resultaten indien men van een aparte

dienstensector abstraheert" 1). Dit is juist indien men slechts een politiek van loonmatiging in de beschouwing betreft, maar een apert misverstand indien men ook de effecten van een autonome belastingwijziging of ont koppeling van de collectieve inkomens analyseert.

5. Over de korte-termijneffecten is men het nooit eens

Alle conclusies die uit economische analyses volgen, hangen uiteraard af van de gemaakte veronderstellingen. In het voorafgaande hebben we gezien dat macro-economen met betrekking tot de volgende zaken vaak verschillende vooronderstellingen hanteren:

- de mate van prijsconcurrentie tussen de ondernemingen (perfecte dan wel imperfecte prijsconcurrentie);
- het aantal sectoren waaruit de totale marktsector bestaat (een één-sectormodel dan wel een twee-sectorenmodel);
- de produktiefunctie (een eenvoudige produktiefunctie dan wel een jaargangen-produktiefunctie).

Op basis van deze verschillende veronderstellingen kunnen $2^3 = 8$ casusposities worden onderscheiden. De consequenties op korte termijn van een politiek van loonmatiging zijn in al deze acht gevallen verschillend. Op korte termijn is een politiek van loonmatiging zonder meer ongunstig voor zowel de werkgelegenheid als het produktievolume van de marktsector, indien men van het synthesesmodel (dat wil zeggen van imperfecte prijsconcurrentie) uitgaat en een eenvoudige produktiefunctie hanteert. Licht positief worden de bedoelde gevolgen reeds wanneer men het synthesesmodel combineert met de jaargangentheorie, voor zover men daarbij de afkap van oude jaargangen onvertraagd laat hangen van het peil van de reële arbeidskosten. Het spreekt ten slotte vanzelf dat deze resultaten nog gunstiger worden wanneer men niet het syntheses- doch het aanbodmodel (waarin van perfecte prijsconcurrentie wordt uitgegaan) met de bedoelde jaargangentheorie combineert. Zoals reeds werd vermeld, is de keuze voor een één-sector- dan wel een twee-sectorenmodel voor de onderhavige problematiek irrelevant.

Niet indifferet voor dit onderscheid zijn daarentegen de consequenties van een belastingverhoging respectievelijk een ont koppeling van de ontwikkeling van de collectieve inkomens van die van de inkomens in het bedrijfsleven. De bedoelde politieken hebben op korte termijn geen (bij een eenvoudige produktiefunctie) of weinig (bij de jaargangentheorie) invloed op het werkgelegenheids- en het produktievolume van de goederensector. Deze conclusie verandert indien men een aparte dienstensector in de analyse betreft. In dat geval nemen de totale produktie en de totale werkgelegenheid op korte termijn als gevolg van een daling van de vraag sterk af. Wanneer men onder het „plan-Schouten” verstaat een primaire loonmatiging gecombineerd met een zodanige belastingverlaging dat het consumptievolume van de gemiddelde inkomensstrekker per saldo onveranderd blijft, dan verkrijgt men uiteraard de grootste positieve volumemutaties van werkgelegenheid en produktie indien men voor de goederensector het aanbodmodel combineert met de bedoelde jaargangentheorie en voorts ook de dienstensector een zeker gewicht toekent 2). Het particuliere consumptievolume per hoofd behoeft in dat geval niet achteruit te gaan en het collectieve financieringstekort hoeft niet groter te worden dan het al is, vanwege de grote inverdieneffecten van bedoeld tweesporenbeleid. Baron von Münchhausen, die zich aan zijn eigen hoofdhaar uit het moeras trekt, bestaat in de economie wel degelijk. Het is met andere woorden geen nonsens om te veronderstellen dat een forse loonmatiging onmiddellijk een vergroting van de rendabele productiecapaciteit in de industrie betekent en dat deze bij redelijke concurrentie-elasticiteiten ook onmiddellijk wordt benut en dat — als de loonmatiging wordt gecombineerd met een belastingverlaging — ook de produktie en afzet van diensten zullen toenemen. De inverdieneffecten zijn dan ook voor de overheid op korte termijn zo groot dat ondanks de autonome lastenverlichtingen het collectieve tekort per saldo niet toeneemt. Niemand brengt dan zelfs op korte termijn bezien offers. Integendeel: de winstgerechtigden, met name die van de goederensector, gaan er reeds op korte termijn op vooruit! Hun rendementen nemen namelijk sterk toe, zonder dat de rentevoet stijgt.

Een exercitie met behulp van een twee-sectorenmodel moge het verschil in conclusies met betrekking tot het eerste-jaarseffect van

diverse maatregelen illustreren. In tabel 1 wordt het synthesesmodel voor de goederensector op basis van een jaargangen-produktiefunctie gehanteerd. In tabel 2 daarentegen wordt gebruik gemaakt van het desbetreffende aanbodmodel. Uiteraard bevatten beide modellen ook een collectieve sector, een monetair blok en het handelsverkeer met het buitenland. Vier plannen worden onderscheiden: plan 1 betreft een voortdurende loonmatiging van 1%, plan 2 („plan-Schouten”) betreft een loonmatiging van 1%, gecombineerd met een zodanige algemene lastenverlichting voor alle gezinshuishoudingen dat het collectieve tekort constant blijft; plan 3 houdt een beperking in van het materiële bestedingsvolume van de overheid met 4% en een daarbij passende vermindering van het volume van ambtenaren en trendvolgers met 2% en plan 4 een ont koppeling van alle in de (semi) collectieve sector verdiende netto inkomens met 2% ten opzichte van de in de marktsector verdiende netto looninkomens.

Tabel 1. Het korte-termijneffect van vier beleidsvarianten in het synthesesmodel voor de goederensector (in relatieve trendafwijkingen)

	Variant 1	Variant 2	Variant 3	Variant 4
Werkgelegenheid goederensector	0,16	0,28	-0,19	-0,19
Werkgelegenheid dienstensector	0,00	0,60	0,00	-1,00
Werkgelegenheid marktsector	0,11	0,39	-0,13	-0,46
Werkgelegenheid overheid	0,00	0,06	-2,10	-0,10
Totale werkgelegenheid	0,09	0,32	-0,52	-0,39
Productie goederensector	0,11	0,19	-0,13	-0,13
Productie dienstensector	0,00	0,60	0,00	-1,00
Productie marktsector	0,08	0,29	-0,10	-0,35
Particuliere consumptie van goederen	-0,89	-0,21	-0,13	-1,13
Particuliere consumptie van diensten	0,00	0,60	0,00	-1,00
Totale particuliere consumptie	-0,60	0,06	-0,09	-1,10
Investeringen	2,49	1,41	1,81	1,81
Materiële overheidsbestedingen	-0,01	0,11	-4,19	-0,19
Concurrentiepositie	0,17	0,11	0,10	0,10
Ruilvoet a)	-0,11	-0,08	-0,06	-0,06
Reële rentevoet	-1,05	0,00	-1,74	-1,74
Druk loonbelasting b)	0,00	-0,60	0,00	0,00
Saldo lopende rekening (waarde a)	0,17	0,00	0,29	0,29
Financieringssaldo overheid a)	0,35	0,00	0,58	0,58

a) In procenten van het inkomen van de goederensector.

b) In procenten van het beschikbare looninkomen.

Tabel 2. Het korte-termijneffect van vier beleidsvarianten in het aanbodmodel voor de goederensector (in relatieve trendafwijkingen)

	Variant 1	Variant 2	Variant 3	Variant 4
Werkgelegenheid goederensector	0,41	0,44	-0,05	-0,05
Werkgelegenheid dienstensector	0,00	0,66	0,00	-1,00
Werkgelegenheid marktsector	0,27	0,51	-0,03	-0,37
Werkgelegenheid overheid	0,04	0,09	-2,07	-0,07
Totale werkgelegenheid	0,23	0,43	-0,44	-0,31
Productie goederensector	0,27	0,29	-0,04	-0,04
Productie dienstensector	0,00	0,66	0,00	-1,00
Productie marktsector	0,20	0,38	-0,03	-0,28
Particuliere consumptie van goederen	-0,73	-0,04	-0,04	-1,04
Particuliere consumptie van diensten	0,00	0,66	0,00	-1,00
Totale particuliere consumptie	-0,49	0,19	-0,03	-1,03
Investeringen	2,11	1,06	1,59	1,59
Materiële overheidsbestedingen	0,08	0,18	-4,14	-0,14
Concurrentiepositie	0,28	0,18	0,16	0,16
Ruilvoet a)	-0,19	-0,12	-0,11	-0,11
Reële rentevoet	-1,22	0,00	-1,84	-1,84
Druk loonbelasting b)	0,00	-0,66	0,00	0,00
Saldo lopende rekening (waarde a)	0,20	0,00	0,31	0,31
Financieringssaldo overheid a)	0,41	0,00	0,61	0,61

a) In procenten van het inkomen van de goederensector.

b) In procenten van het beschikbare looninkomen.

Het is vanzelfsprekend mogelijk om minder optimistische veronderstellingen te hanteren dan wij in onze rekenmodellen doen. Het is bij voorbeeld mogelijk om aan te nemen dat bij een matiging van de reële arbeidskosten niet onmiddellijk maar met enige vertraging een beperking van de uitstoot van oude jaargangen kapitaalgoederen tot stand komt. Daarnaast is het mogelijk om voor de korte ter-

1) In voetnoot 21 a) van zijn artikel *Economisch herstel en de werking van de markteconomie*, *ESB*, 20 oktober 1982.

2) De eerste optimistische versie van het „plan-Schouten” kan men afleiden uit het desbetreffende model. Zie: D. B. J. Schouten, *Gelijktijdige en volgorde strijdigheid van doelstellingen*, Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afdeling letterkunde, nieuwe reeks, deel 45, nr. 5.

mijn van minimale waarden voor de prijselasticiteiten met betrekking tot de uitvoer en de invoer uit te gaan. Ook is het denkbaar om aan te nemen dat een stijging van de winsten op korte termijn geen verhoging van de opbrengst van winstbelasting betekent, omdat er nog zoveel verliescompensatiemogelijkheden bestaan. Ten slotte bestaat de mogelijkheid om te veronderstellen dat winstherstel niet onmiddellijk tot meer investeringen leidt, omdat er nog zoveel schulden moeten worden afgelost en/of omdat de vervangingsbehoefte bij een reële arbeidskostenmatiging zo gering is.

Door al deze tegenwerpingen wordt het volume-effect dat het „plan-Schouten” op productie en werkgelegenheid heeft op korte termijn zo miniem dat een handhaving van het consumptievolume op het niveau van het ongewijzigde beleid alleen maar het collectieve financieringstekort zal vergroten. Dit laatste is evenwel onaanvaardbaar, want het tekort is al onverantwoord hoog. Daarover zal in paragraaf 7 iets meer worden gezegd.

6. De kern van het regeringsplan

Blijkens de gegevens uit de *Miljoenennota 1984* en de *MEV 1984* verwacht men thans dat het „plan-Schouten” voor de marktsector zal worden gerealiseerd. In concreto wil dit zeggen dat zowel een nulgroei van de nominale loonsom per werknemer als een stabilisatie van het gemiddelde reëel beschikbare looninkomen via lastenverlichtingen wordt voorspeld. De verwachte stabilisatie van het reëel beschikbare loon per werknemer komt tot stand ondanks een toch nog behoorlijke prijsstijging van de particuliere consumptie. De reële arbeidskosten zullen al met al zelfs dalen. Dit is een ongeënd forse loonmatiging als men bedenkt met welk percentage de reële arbeidskosten mogen stijgen om een normale afkap van één jaargang per jaar te bewerkstelligen. Indien de economische levensduur van de kapitaalgoederen wordt bepaald door het niveau van de onvertraagde reële arbeidskosten, is uit dien hoofde een extra stijging van de rendabele productiecapaciteit mogelijk van 2 à 3%. Het extra behoud van rendabele arbeidsplaatsen kan zelfs nog hoger worden gesteld omdat de elasticiteitscoëfficiënt van het aantal rendabele arbeidsplaatsen ten opzichte van een matiging van de reële arbeidskosten anderhalf keer zo groot is als de elasticiteit van de productiecapaciteit ten opzichte van een dergelijke matiging.

De problemen met betrekking tot het collectieve financieringstekort worden grotendeels afgewenteld op de collectieve-inkomenstrekkers: ambtenaren, trendvolgers en sociale-uitkeringstrekkers moeten 3 à 4% in reëel beschikbaar inkomen terug, wil het collectieve tekort in procenten van het netto nationale inkomen min of meer gelijk blijven. Dit alles onder de veronderstelling dat het bedrijfsleven de beloofde f. 2 mrd. aan lastenverlichting krijgt toegekend en dat ook de materiële bestedingen van de overheid een behoorlijke aderlating zullen ondergaan.

Voor het eerst sinds lange tijd kan de collectieve-lastendruk in procenten van het netto nationale inkomen omlaag worden gebracht en is er uitzicht op een stabilisatie van het financieringstekort als percentage van het netto nationale inkomen. Dit alles onder de veronderstelling dat het genoemde inkomen in reële termen niet zal stijgen en in nominale termen slechts met een luttel 2,5%! Onder deze omstandigheden mag de reductie van de collectieve-lastendruk en de stabilisatie van de collectieve-tekortquote een grote prestatie worden genoemd, te meer omdat het bedrijfsleven nog voortgaat met het uitstoten van arbeidskrachten en het totaal aantal inkomensstrekkers nog behoorlijk groeit. Een volumebeperking van het aantal inkomensstrekkers, dat door de gemeenschap moet worden onderhouden, is onder de geschetste omstandigheden immers onmogelijk.

„Wie betaalt bij een nulgroei van het nationale inkomen en een toenemend aantal inkomensstrekkers de rekening?”, is de vraag die de Commissie van Economische Deskundigen reeds eerder ten principale stelde 3). De regering heeft thans haar antwoord op deze vraag duidelijk gegeven: de mensen die hun inkomen van de collectieve sector ontvangen en niet de loontrekkers van de marktsector en zeker niet de winstgerechtigden dienen deze rekening volgens het kabinet te betalen. Een en ander is een kwestie van eenvoudig boekhouden. Als de inkomensstrekkers van de marktsector worden gesauveerd, dan zijn de collectieve-inkomenstrekkers het kind van de rekening van een nulgroei bij een wassend aantal mensen met een inkomen.

Vier wezenlijke vragen, waarop het boekhoudkundige denken geen antwoord kan geven, kunnen echter worden geformuleerd:

1. Waarom mag het collectieve financieringstekort niet toenemen?
2. Waarom realiseren wij een reële nulgroei van ons nationale inkomen, ondanks een verwachte stijging van het dubbel herwogen wereldhandelsvolume met 4%?
3. Is een ongerichte lastenverlichting voor het bedrijfsleven doeltreffender dan een gerichte investeringsstimulering?
4. Is het achterwege laten van de ont koppeling verstandiger dan de bedoelde lastenverlichting?

7. De grenzen voor het overheidstekort

Elke econoom kent de formule van Domar voor de limietwaarde van het quotiënt van de collectieve rentelasten en het nationale inkomen. Met deze formule kan de genoemde limietwaarde worden bepaald onder de vooronderstelling van een constante collectieve-tekortquote, een constante gemiddelde rentevoet van kort- en langlopend overheidspapier en een constante groeivoet van het nominale nationale inkomen 4). Volgens de formule van Domar bedraagt de rentelastquote op lange termijn bij voorbeeld 36%, indien men uitgaat van een collectieve-tekortquote van 12% van het nationale inkomen, een gemiddelde rentevoet van 7,5% en een groeivoet van de waarde van het nationaal produkt van 2,5%.

Voor 1984 bedragen de rentelasten van de collectieve sector nog maar ca. 7,5% van ons nationale inkomen. Daartegenover zijn de overige overheidsuitgaven (de materiële overheidsbestedingen, de ambtenarensalarissen en de overgedragen inkomens van de collectieve sector inclusief sociale fondsen) tot ca. 70% van ons nationaal inkomen gestegen. Als men laatstbedoelde quote constant zou houden, zou zonder reductie van het financieringstekort de totale collectieve-uitgavenquote (inclusief rentelasten) uiteindelijk ruim 100% van het nationale inkomen bedragen, gegeven de hoge rentevoet en de lage groeivoet van het nationale inkomen. De collectieve-lastendruk zou dan onvoorstelbaar hoog worden (ruim 90% van het nationale inkomen). Dit is vanzelfsprekend een onbegaanbare weg.

Ondertussen zal duidelijk zijn geworden dat de formule van Domar slechts op financiële rekenkunde is gebaseerd en in feite van elk realiteitsgehalte is gespeend. De veronderstelling van een constante groeivoet van het nominale nationale inkomen is immers waarschijnlijk niet realistisch wanneer gemiddeld 90% van het nationale inkomen aan collectieve lasten moet worden betaald. Wel heeft de rekenexercitie als nut dat zij duidelijk maakt dat het collectieve te-

3) Zie het CED-rapport van de SER over de financiering van de collectieve sector, 1982.

4) De formule luidt als volgt:

$$rB = \frac{F}{Y} \cdot \frac{g}{Y}$$

en kan gevonden worden met behulp van de volgende vergelijkingen:

$$\Delta B = F_{g_1} + rB = F_g \quad (1)$$

$$\frac{\Delta B}{B} = \dot{Y} \quad (2)$$

De betekenis van de hier gebruikte symbolen:

B : overheidsschuld;

F_{g_1} : financieringstekort exclusief rentelasten;

F_g : financieringstekort inclusief rentelasten;

Y : nominaal nationaal inkomen;

\dot{Y} : groeivoet nominaal nationaal inkomen;

r : gemiddelde rentevoet met betrekking tot lang en kort schuld papier.

Prof. dr. Th. A. Stevers heeft op 23 september j.l. op de studiedag van het Cobbenhagenfonds een uitvoerig betoog gehouden over de grenzen voor de financiering van het overheidstekort op basis van bovenstaande formule van Domar. Binnenkort verschijnt van zijn hand een gedocumenteerd artikel over deze materie.

kort hoe dan ook dient te worden gereduceerd, dat de rentevoet om laag moet als dat kan, en dat de bevordering van de economische groei de allerhoogste prioriteit dient te verkrijgen.

Een verlaging van de rentevoet respectievelijk een verhoging van de nationale groeivoet doet wonderen met betrekking tot de collectieve-lastendruk. Zowel het ene als het andere zou worden bereikt door een verlaging van de collectieve-tekortquote. Het beleid van het kabinet is op deze hypothese gebaseerd, hoewel het er toch niet in slaagt om de bedoelde tekortquote inclusief sociale fondsen te verlagen. Zou men de fiscale-lastenverlichting voor het bedrijfsleven achterwege laten, dan zou dit wellicht wel mogelijk zijn. Daarbij kan als kanttekening worden geplaatst dat het bedrijfsleven niet zonder meer de dupe hoeft te worden van een handhaving van de fiscale druk. Bij het achterwege laten van de bedoelde lastenverlichting komt namelijk een lagere collectieve-tekortquote tot stand, hetgeen een neerwaartse druk op de rentestand tot gevolg kan hebben. Tegenover de hogere druk van de fiscale lasten staat in dit geval voor het bedrijfsleven derhalve een lagere rentevoet. Het is daarom voor een deel lood om oud ijzer of men de fiscale druk voor het bedrijfsleven wel of niet verlicht. Wij komen op deze kwestie nog terug. Hier willen wij erkennen dat de *Miljoenennota 1984* voldoet aan de eis dat de onstuimige stijging van het financieringstekort van de overheid tot stilstand wordt gebracht, ondanks het feit dat de collectieve rentelast in 1984 nog eens ca. f. 3 mrd. (dat is ca. 40% van de aanwas van het nationale inkomen) zal stijgen.

8. Waarom groeit ons nationale inkomen ook in 1984 nog niet?

Velen zullen het onbegrijpelijk vinden dat het produktievolume van bedrijven in 1984 naar verwachting niet méér groeit dan met 1%, terwijl het volume van de wereldhandel (dubbel herwogen) met 4% stijgt en de loonmatiging (niet alleen in nominale, maar ook in reële termen) uitgesproken fors is. De loonmatiging is goed voor een verlenging van de economische levensduur van de kapitaalgoederen met ten minste één jaar. Een grotere verlenging van de economische levensduur mag zelfs worden verwacht voor zover de eerder buiten gebruik gestelde (jaargangen) machines nog niet verroest zijn. Weliswaar investeren we sinds enige tijd in netto termen zo weinig dat dientengevolge de structurele groeivoet van onze produktiecapaciteit naar nul tendeert, per saldo moet toch ons rendabel produktiepotentieel onder invloed van beide genoemde factoren in 1984 zo'n 2 à 3% hoger kunnen worden gesteld dan in 1983. Zoals gezegd is de verwachte produktiestijging in 1984 echter slechts gelijk aan 1%, waaruit kan worden geconcludeerd dat de reeds hoog opgelopen onderbezettingsgraad (in macro-economische zin) verder zal toenemen.

De geringe stijging van de produktie is het gevolg van een trage groei van de verschillende afzetcategorieën. Zo daalt de particuliere consumptie naar verwachting met 2%. Daartegenover staat weliswaar dat de investeringsactiviteit aantrekt, maar dit aantrekken kan nog niet overtuigend worden genoemd. Het exportvolume stijgt bovendien niet veel méér dan het dubbel herwogen wereldhandelsvolume, ondanks de loonmatiging, die bij een vergelijking met de loonmatiging van onze handelspartners fors kan worden genoemd. Ten slotte wordt de invoerpenetratie van onze concurrenten nauwelijks tot stilstand gebracht.

Met betrekking tot de gebrekkige groei van de afzet springt één ding duidelijk in het oog: de sterke daling van de nationale consumptie wordt veroorzaakt door het budgettaire beleid, met name met betrekking tot de korting op de salarissen van ambtenaren en trendvolgers en op de sociale uitkeringen. Wat heeft het voor zin — zo kan men zich terecht afvragen — om zoveel te bezuinigen, als men daardoor een toenemende onderbezetting van de produktiecapaciteit veroorzaakt, zodat de uitverdieneffecten in de vorm van een geringe groei van de produktie, en daarmee van de belastingopbrengsten, wellicht even groot zijn als de primaire beperking van de collectieve uitgaven?

We komen op deze wijze tot de kernvraag: is de geringe groei van de marktsector veroorzaakt door een te uitbundige groei van de overheidsuitgaven en de collectieve tekorten of is — omgekeerd — het onbeheerste stijgen van de collectieve-uitgavendruk en van de collectieve-tekortquote veroorzaakt door de lage groeivoet van het produkt van de bedrijven in de marktsector?

Volgens de eerstgenoemde stellingname is de *Miljoenennota*

1984 een succes, want zij biedt voor het eerst sinds jaren een perspectief op het in de hand houden van bedoelde uitgaven- en tekortquote. Volgens de *Miljoenennota* zal de collectieve-lastendruk (inclusief de overige-overheidsontvangstenquote) in 1984 zelfs enigszins dalen. Maar opgelost wordt hierdoor niets omdat het budgettaire beleid als zodanig er mede toe bijdraagt dat er zo weinig wordt geproduceerd. Men kan de voor 1984 geplande bezuiningsoperatie in 1985 eventueel herhalen (als dit sociaal-psychologisch althans nog mogelijk is!), maar zolang er geen economische groei tot stand komt is de budgettaire problematiek onoplosbaar!

Volgens de laatstgenoemde stellingname mag men immers nooit uit het oog verliezen dat een — in vergelijking met andere landen — relatief hoog aantal ambtenaren en een relatief hoog voorzieningspeil groeitheoretisch gezien geen enkel probleem zou bieden op voorwaarde dat de marktsector voldoende werkgelegenheid zal scheppen. Iedereen (zowel de werknemer in de marktsector, de sociale-uitkeringstrekker, de ambtenaar als de trendvolger) zou dan — bij een weliswaar relatief hoge, doch constante collectieve-lastendruk — een welvaartsvastе inkomensstijging kunnen verkrijgen overeenkomstig de voor de ruilvoet gecorrigeerde gemiddelde toename van de arbeidersproduktiviteit in de marktsector. Op zich zelf beschouwd heeft een relatief hoge collectieve-lastendruk in deze gedachtengang dus niets te maken met de chaos die we op het moment in het bedrijfsleven waarnemen. Als men daar echter niet bereid is om de groeivoet van de primair verdiende reële lonen af te stemmen op de ontwikkeling van de inkomensproduktiviteit (omdat men bij voorbeeld niet bereid is om af te zien van een afwenteling van de energieprijsstijging of/ en van een stijging van de collectieve lasten), is het geen wonder dat de rendementen worden uitgehold, de investeringsbedrijvigheid inzakt (netto thans zelfs tot een absoluut nulpunt) en de structurele groeivoet van de produktie naar nul teneert.

Hoewel veel te laat, gloort ook in het bedrijfsleven thans het inzicht dat er orde op zaken gesteld moet worden door een bevrozing van de nominale lonen bij onvermoeid voortgaande pogingen om de arbeidsproduktiviteit te verhogen. De *MEV 1984* voorspelt dan ook enig herstel van de rendementen. Bovendien is het duidelijk dat de overheidsuitgaven de investeringen niet meer verdringen bij gebrek aan produktiecapaciteit. Waarschijnlijk belemmeren zij de investeringen eerder door het gebrek aan afzetperspectieven dan de bezuiningspolitiek oproept. Het ondernemen in de exportindustrie en in de invoervervangende industrie wordt in Nederland echter weer een bijzonder voordelige zaak, wanneer de nominale lonen niet meer groeien en indien we in technisch opzicht niet al te veel op onze concurrenten achterlopen. Het aangrijpingspunt om de openbare financiën te saneren, ligt dus uiteindelijk bij de loonpolitiek van de marktsector en niet zozeer bij de budgetpolitiek van de overheid.

9. De mogelijkheid of onmogelijkheid van een nationale rentepolitiek.

We moeten eerlijk zijn. In het voorafgaande werd gesuggereerd dat de chaos in het bedrijfsleven grotendeels te wijten is aan de ongebreidelde loon- en sociale politiek, die de sociale partners in het verleden hebben gevoerd. Het bedrijfsleven ondervindt echter ook hinder van de hoge rentevoet. Daarmee rijst de vraag of de Nederlandse overheid aan deze problematiek schuld heeft. Ik geloof dit niet. De hoge rentevoet is immers grotendeels (via West-Duitsland) geïmporteerd uit de Verenigde Staten, die gebukt gaan onder een groot overheidsstekort. In een min of meer gesloten economie, zoals die van de Verenigde Staten, verdringt een groot financieringstekort bij volledige bezetting van het produktieapparaat de particuliere investeringen. Door middel van een hoge reële rentevoet slaagt de overheid er in dat geval in om de particuliere investeringen zodanig te beperken dat er een particulier financieringsoverschot ontstaat, dat in een gesloten volkshuishouding gelijk is aan het publieke financieringstekort.

In een open volkshuishouding, zoals de Nederlandse, liggen de verbanden anders. Wellicht bestaat er in zo'n economie helemaal geen verband tussen de hoogte van het overheidsstekort en de hoogte van de reële rentevoet. Geheel afwezig is de mogelijkheid om een nationale rentepolitiek via het begrotingsbeleid te voeren indien men voldoende vertrouwen geniet in beleggerskringen. In dat geval

is de elasticiteit van de netto kapitaalimporten ten opzichte van het renteververschil met soortgelijke vertrouwenwekkende landen oneindig groot. Wil men de prijs van de gulden in termen van de valuta van deze landen handhaven, dan zal men via de rentepolitiek een evenwicht op de valutamarkt moeten realiseren. Dit betekent dat men dan evenveel kapitaal moet exporteren als het overschot op de lopende rekening met het buitenland bedraagt. Een miniem renteververschil is bij gelijke vertrouwenspositie reeds voldoende om bedoeld evenwicht te bereiken. Als wij derhalve een vaste wisselkoers met de D-Mark willen handhaven (en dat is een goede politiek om de inflatie zoveel mogelijk te beperken!) dan dienen wij de Duitse rentevoet te volgen, althans voor zover we het niet al te bont maken met betrekking tot ons eigen financieringstekort. Zoals wij met handen en voeten gebonden zijn, aan de Duitse rente-ontwikkeling, zo is West-Duitsland gebonden aan de rente-ontwikkeling in de Verenigde Staten. Aldus is onze rentestand in hoge mate afhankelijk van de internationale ontwikkelingen. Is de reële rentevoet in de Verenigde Staten erg hoog (bij voorbeeld omdat daar het collectieve financieringstekort bij volledige bezetting de investeringen vdringt), dan heeft het Westduitse en ook het Nederlandse bedrijfsleven daaronder te lijden.

Een ongerichte fiscale-lastenverlichting voor het bedrijfsleven als compensatie voor een te hoge rentevoet is dus op zich beschouwd geen onverstandige politiek, ware het niet dat hierdoor het collectieve tekort wordt vergroot. Niet uitgesloten is dat hierdoor het vertrouwen van internationale beleggers in Nederland wordt aangetast, waardoor een groter renteververschil noodzakelijk wordt. Let wel, ik heb het hier over een fiscale-lastenverlichting voor het bedrijfsleven (bij voorbeeld in de vorm van een verlaging van de vennootschapsbelasting) en *niet* over een verlaging van de loonkosten in de vorm van een beperking van de werkgeverspremies en een verhoging van de werknemerspremies. De beste compensatie voor onvermijdelijke kostenverhogingen, die afkomstig zijn uit het buitenland, blijft immers een dienovereenkomstige arbeidskostenmatiging.

10. Is een herschikking van de collectieve middelen gewenst?

Geén lood om oud ijzer is een herschikking van de collectieve middelen waarbij de verlaging van de vennootschapsbelasting achterwege wordt gelaten omwille van een handhaving van het trendbeleid met betrekking tot de inkomens van de ambtenaren en de trendvolgers. In dat geval verkrijgt men op korte termijn meer groei vanwege een betere benutting van het binnenlands productiepotentieel, terwijl het nog maar de vraag is of de vermindering van de vennootschapsbelasting in de toekomst zoveel meer groei uitlokt. Immers, degenen die nog vennootschapsbelasting betalen, zijn niet zo dom dat zij hun investeringsbeslissing doorslaggevend laten afhangen van de hoogte van het tarief van de winstbelastingen. Maar ook hier speelt een psychologische factor een rol: misschien is de geste van welgezindheid van een regering ten opzichte van het bedrijfsleven belangrijker dan de inhoud van het gebaar.

Het risico van stakingen door ambtenaren en trendvolgers als reactie op de ont koppeling is echter evenzeer een psychologische factor waarmee rekening dient te worden gehouden. Mochten de bedoelde stakingen uitbreken, dan zullen deze niet zonder consequenties voor de winstgevendheid van het bedrijfsleven blijven. Maar ook als dit risico gering wordt geschat, blijft de groeibevorderende werking van de vennootschapsbelastingverlaging — wetenschappelijk gezien — voor grote twijfel vatbaar.

Ten slotte moet in dit verband nog een laatste kwestie worden

aangesneden. Men kan stellen dat als een land in het buitenland kapitaal leent via zijn overheid en dit kapitaal vervolgens in rendabele investeringsprojecten belegt, de rente- en aflossingsverplichtingen in beginsel — wanneer de desbetreffende termijnen goed zijn gekozen — geen problemen hoeven te vormen. De formule van Domar is in dit geval niet bruikbaar. Hoewel het collectieve tekort dan tijdelijk wordt vergroot, schiept het land in kwestie meer werkgelegenheid en meer productie. Als een investeringsproject rendabel is, blijft er na aftrek van de rente- en aflossingsverplichtingen nog iets over. De veronderstelling, die in de formule van Domar wordt gehanteerd met betrekking tot de constantheid van de groeivoet van het nationale inkomen, is in dit geval dus pertinent onjuist. Veel ontwikkelingslanden denken volgens deze gedachtengang. Deze is juist, indien en voor zover de vergroting van het collectieve tekort leidt tot rendabele investeringen en niet verdwijnt in een bodemloze put van onrendabele projecten.

Ook in ons land denken veel mensen in deze richting. Met name door de FNV is recent bepleit om het financieringstekort nog wat te laten stijgen om de investeringen extra te stimuleren. De vakbeweging neemt kennelijk waar dat de vele miljarden, die door de forse loonmatiging naar het bedrijfsleven worden gesluisd, daar niet onmiddellijk tot meer investeringen leiden, omdat de bedrijven eerst de sanering van hun veel te hoog opgelopen schulden tot stand willen brengen. Zij vraagt zich daarom begrijpelijkerwijs af of de overheid in de gegeven omstandigheden niet wat extra kan lenen om onmiddellijk gezonde investeringsprojecten van de grond te krijgen. De FNV beantwoordt de genoemde vraag bevestigend. Haar plan om een extra investeringsimpuls van overheidswege tot stand te brengen moet — indien het uitgevoerd zou worden — vanzelfsprekend worden gecombineerd met een politiek die een daling van de binnenlandse afzet voorkomt. Theoretisch gezien is het hier bedoelde plan volkomen gezond, niet alleen voor de korte termijn, maar — als men verder kijkt dan de boekhoudkundige exercities à la Domar — ook voor de lange termijn. De afstand tussen theorie en praktijk is echter ook hier groot. Je kunt je afvragen waarom de overheid, of beter de desbetreffende niet-commercieel georiënteerde ambtenaar, sneller rendabele investeringsprojecten kan vinden dan het particuliere ondernemersdom. Kapitaal is immers geen knelpunt meer voor echt goede investeringen in de industrie. Er is geld en kapitaal genoeg in Nederland en daarbuiten. Er zal daarom ook onder de omstandigheid van een noodzakelijke schuldsanering worden geïnvesteerd, als er maar rendabele investeringsprojecten zijn. Het schort echter wel aan voldoende rendabele investeringsprojecten, althans bij het gegeven regeringsplan. Dat geldt niet zozeer voor onze binnenkort wellicht rendabel draaiende export- en invoervervangende industrie, maar met name wel voor onze op de binnenlandse markt aangewezen bedrijvigheid. Om het aantal rendabele investeringsprojecten te verruimen lijkt mij een politiek van stabilisatie van het nationale consumptievolumen de aangewezen weg. Of bij uitvoering van deze politiek nog extra gerichte investeringsstimulansen van overheidswege nodig zijn blijft voor mij — vanwege de geconstateerde overvloed aan kapitaal — een open vraag.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat het verstandig is om de voorgestelde lastenverlichting voor het bedrijfsleven achterwege te laten en de koopkrachtontwikkeling van ten minste ambtenaren en trendvolgers te blijven afstemmen op die van de arbeiders in de marktsector. Bovendien kan een verhoging van het financieringstekort, onder de strikte garantie dat daarmee anders achterwege blijvende rendabele investeringsprojecten wel tot stand komen, niet worden afgewezen.

D. B. J. Schouten